

**ПРИНЦИПИ СІМЕЙНОГО ПРАВА
В ЗАКОНОДАВСТВІ ДЕРЖАВ СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

**PRINCIPLES OF FAMILY LAW
IN THE LEGISLATION OF EASTERN EUROPEAN STATES**

Менджул М.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Стаття присвячена аналізу законодавчого закріплення принципів сімейного права в Україні та інших державах Східної Європи. Встановлено, на яких основних принципах здійснюється регулювання сімейних відносин в Україні, Республіці Білорусі, Польщі, Молдові, РФ, Угорщині, Словаччині, Чехії, Сербії та Румунії. Обґрунтовано необхідність систематизації принципів сімейного права.

Ключові слова: принцип, сімейне право, закон, держава, Східна Європа.

Статья посвящена анализу законодательного закрепления принципов семейного права в Украине и других государствах Восточной Европы. Установлено, на каких основных принципах зиждется регулирование семейных отношений в Украине, Республике Беларусь, Польше, Молдавии, РФ, Венгрии, Словакии, Чехии, Сербии и Румынии. Обоснована необходимость систематизации принципов семейного права.

Ключевые слова: принцип, семейное право, закон, государство, Восточная Европа.

The article aims to analyze how the principles of family law are implemented into the legislation of Ukraine and other Eastern European states. It is established the basic principles regulating family relations in Ukraine, the Republic of Belarus, Poland, Moldova, the Russian Federation, Hungary, Slovakia, the Czech Republic, Serbia and Romania. The necessity of systematization of the principles of family law is argued.

Key words: principle, family law, law, state, Eastern Europe.

Постановка проблеми. Ураховуючи євроінтеграційний напрям розвитку України, важливим вважаємо дослідження принципів сімейного права в державах Європейського союзу. У рамках даної статті ми проаналізуємо законодавство, що визначає принципи сімейного права в країнах Східної Європи, оскільки спільний історичний розвиток, у тому числі їх перебування з Україною у складі одних держав або під значним впливом Радянського Союзу, а також належність багатьох із них до держав слов'янської групи мов, спільні ментальні риси – все це дозволяє, на нашу думку, запропонувати найоптимальніші шляхи вдосконалення сімейного національного законодавства.

Стан дослідження. Проблеми принципів права були і є предметом як теоретичних досліджень (Ганзицька Т.С. [1], Кондратьев Р. [2], Погребняк С.П. [3], Уварова О.О. [4] та ін.), так і досліджень у рамках окремих галузей права (Басай О.В. [5], Гарасимів Т.З. [6], Харитонов Є.О. [7], Федорчук О. [8] та ін.). Щодо принципів сімейного права, то вони так само вже частіше стають предметом наукового аналізу (у працях Менджул М.В. [9], Чернеги В.М. [10], Явор О.А. [11]). Саме тому метою статті є дослідження принципів сімейного права, що закріплені в законодавстві держав Східної Європи, та їх порівняльний аналіз з принципами сімейного права України.

Виклад основного матеріалу. Дослідження принципів має важливе значення не тільки для науки сімейного права, але і нормотворчого та правозастосовного процесу у сфері регулювання сімейних відносин. Це обумовлено тим, що принципи сімейного права, маючи досить високий рівень загальності,

є інструментом долання прогалин у сімейному законодавстві, визначають механізм сімейно-правового регулювання, відображають взаємозв'язок загальних та спеціальних норм.

В Україні принципи регулювання сімейних відносин визначені в Конституції України, Цивільному та Сімейному кодексах [12] та впливають з їх нормативних положень. Зокрема, до таких принципів ми відносимо: 1) принцип державної охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства, створення умов для зміцнення сім'ї (ч. 3 ст. 51 Конституції України, ч. 1 ст. 5 Сімейного кодексу України); 2) принцип рівності учасників сімейних відносин (ст. 21, 24 Конституції України та частин 5, 6 ст. 7 СК України); 3) принцип обмеженості правового регулювання сімейних відносин (ч. 3 ст. 7 СК України); 4) принцип гарантування права на таємницю особистого життя їх учасників, їх права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання в сімейне життя (ст. 32 Конституції України, статті 291, 301 ЦК, ч. 5 ст. 5, ч. 4 ст. 7 СК України); 5) принцип можливості регулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) між їх учасниками (ч. 2 ст. 7 СК України); 6) принцип пріоритету врахування інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї (ч. 8 ст. 7 СК України); 7) принцип гарантування дитині можливості здійснення її прав (ч. 7 ст. 7 СК України); 8) принцип гарантування судового захисту прав кожному учаснику сімейних відносин (ч. 10 ст. 7 СК України); 9) принципи справедливості, добросовісності та розумності, регулювання сімейних відносин відповідно до мораль-

них засад суспільства (ч. 9 ст. 7 СК України); 10) принцип одношлюбності (ст. 25 СК України); 11) принцип добровільності шлюбу (ст. 24 СК України) та визнання тільки шлюбу між чоловіком і жінкою, зареєстрованого в органі державної реєстрації актів цивільного стану (ст. 21 СК України) та ін.

У Республіці Білорусії сімейні відносини регулюються, насамперед, Кодексом про шлюб і сім'ю від 9 липня 1999 р. [13]. У ньому відсутня окрема стаття, присвячена принципам сімейного права, натомість ст. 1 визначає завдання сімейного законодавства. З аналізу положень Кодексу про шлюб і сім'ю РБ можна визначити такі принципи регулювання сімейних відносин: принцип зміцнення сім'ї на засадах загальнолюдської моралі та недопущення ослаблення і руйнування сімейних зв'язків; принцип добровільності шлюбу між жінкою і чоловіком; принцип одношлюбності; принцип визнання тільки світського шлюбу; принцип рівності прав подружжя в сім'ї; принцип гарантування поваги і взаємодопомоги всіх членів сім'ї; принцип пріоритету прав дітей; принцип охорони материнства і батьківства; принцип забезпечення сприятливих умов для розвитку і становлення кожної дитини.

Стаття 2 Сімейного кодексу Республіки Молдова встановлює, що принципами сімейного законодавства є: принцип захисту державою сім'ї і сімейних відносин, принцип визнання тільки світського шлюбу, а також принципи одношлюбності, добровільності шлюбного союзу чоловіка і жінки, рівноправності подружжя в сім'ї, надання взаємної моральної та матеріальної підтримки, зберігання подружньої вірності, пріоритету виховання дітей у сім'ї, прояви турботи про утримання, виховання неповнолітніх та непрацездатних членів сім'ї, захисту їх прав та інтересів, вирішення внутрішньо сімейних проблем за взаємною згодою, неприпустимість довільного втручання кого-небудь у справи сім'ї, безперешкодного доступу до судового захисту прав і інтересів членів сім'ї [14].

Сімейний кодекс Російської Федерації був прийнятий 8 грудня 1995 р. і в ст. 1 визначає основні засади сімейного законодавства, зокрема: 1) державний захист сім'ї, материнства, батьківства та дитинства; 2) регулювання сімейних відносин задля зміцнення сім'ї, побудови сімейних відносин на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і відповідальності перед сім'єю всіх її членів; 3) неприпустимість довільного втручання кого-небудь у справи сім'ї; 4) забезпечення безперешкодного здійснення членами сім'ї своїх прав, можливості судового захисту цих прав; 5) визнання тільки шлюбу, укладеного в органах реєстрації актів цивільного стану; 6) принцип добровільності шлюбу чоловіка і жінки; 7) принцип рівності прав подружжя в сім'ї, а також неприпустимості обмеження прав громадян під час вступу в шлюб і в сімейних відносинах за ознаками соціальної, расової, національної, мовної чи релігійної приналежності; 8) вирішення внутрішньо-сімейних питань за взаємною згодою; 9) пріоритет сімейного виховання дітей, піклування про їх добробут

та розвиток; 10) забезпечення пріоритетного захисту прав та інтересів неповнолітніх та непрацездатних членів сім'ї [15].

У російській літературі науковці відзначають, що принципи сімейного права названі в СК РФ як «основні засади сімейного права» і являють собою перелік бажаних і небажаних дій і вчинків із боку суб'єктів сімейного права [16, с. 18]. При цьому ряд науковців акцентують увагу на тому, що форма закріплення основних засад сімейного законодавства не є чіткою, що призводить до відсутності єдності підходів в юридичній літературі до вирішення питання про те, які положення ст. 1 СК РФ є основними засадами і, відповідно, яка їх кількість [17, с. 27].

В Україні так само відсутнє чітке закріплення принципів правового регулювання сімейних відносин. При цьому ми переконані, що загальні принципи сімейного права варто систематизувати, водночас труднощі можуть виникнути під час узагальнення принципів, які діють у рамках окремих інститутів.

У Угорщині для регулювання сімейних відносин 2 грудня 2012 р. було прийнято спеціальний закон «Про захист сім'ї» [18], який у преамбулі встановлює, що сім'я в історії людства є незалежною спільнотою, заснованою на моральних принципах, яка передує формуванню права і держави. В Угорщині у вказаному законі глава I містить принципи сімейного права, зокрема: 1) державного захисту сім'ї та шлюбу; 2) захисту сімейних відносин для гарантування фізичного, психічного і духовного здоров'я; 3) державної підтримки народження дітей задля забезпечення демографічних процесів населення країни і реалізації батьками своїх прав; 4) державної підтримки виховання дітей у сім'ї, підтримки усиновлення та швидкого, справедливого прийняття рішення з урахуванням інтересів дитини.

На території Чехословаччини 4 грудня 1963 р. був прийнятий Закон «Про сім'ю» (набрав чинності 1 квітня 1964 р.) [19], який замінив попередній Закон 1949 р. «Про сімейне право». До неврегульованих цим законом сімейних відносин застосовувалися положення Цивільного кодексу.

Закон «Про сім'ю» 1963 р. продовжував діяти навіть після розпаду Чехословаччини на незалежні держави: Чехію (діяв до 2014 р.) та Словаччину (діяв до 2005 р.). Із 1 січня 2014 р. у Чехії набув чинності новий Цивільний кодекс, і друга його частина присвячена регулюванню сімейних відносин (§ 655–975) [20].

У Чехії нема єдиного підходу до розуміння принципів сімейного права. Згідно з однією позицією до принципів сімейного права відносять: принцип добробуту дітей, принцип рівності суб'єктів сімейного права, принцип взаємодопомоги [21]. Згідно з другою позицією виділяють загальні принципи СП (принцип добробуту дитини, принцип рівності суб'єктів, принцип взаємодопомоги) та принципи, що стосуються лише деяких видів сімейно-правових відносин (принцип посиленого захисту шлюбу і батьківства, принцип моногамії, принцип добровільного шлюбу, принцип можливості розірвання

шлюбу, принцип рівності чоловіка і жінки у шлюбі, рівність дітей, народжених у шлюбі та поза шлюбом) [22].

У Словачкій республіці з 11 лютого 2005 р. діє Закон «Про сім'ю та про внесення змін і доповнень до деяких законів» (з останніми змінами від 1 квітня 2017 р.) [23], який, хоч і не має окремої статті, присвяченої принципам, проте з аналізу його положень сімейні відносини регулюються на таких засадах, як: захист шлюбу, материнства і сім'ї державою; захист моногамії, а також можливості реєструвати шлюб тільки чоловіком та жінкою; рівність чоловіка і дружини в правах і обов'язках; право дитини на всебічний розвиток; принцип солідарності (взаємної допомоги членів сім'ї один одному); гарантування батькам можливості виховувати своїх дітей відповідно до власних релігійних і філософських переконань; пріоритет прав та інтересів неповнолітніх; рівність громадянського і церковного шлюбу.

У Польщі Кодекс про сім'ю та опіку [24], прийнятий 25 лютого 1964 р. (із останніми змінами внесеними у 2018 р.), не містить окремої статті, яка б систематизувала принципи сімейного права. Водночас у польській літературі до принципів сімейного права відносять: 1) принцип спеціального захисту сім'ї та дитини (ст. 18 Конституції Республіки Польща); 2) принцип добробуту дитини (гарантується ст. 72 Конституції Республіки Польща, прописує Кодекс про сім'ю та опіку і передбачає державний захист дітей, позбавлених батьківського піклування, захист від будь-яких форм насильства, пріоритет інтересів дитини під час здійснення батьківських прав, виконання аліментних зобов'язань тощо); 3) принцип добробуту сім'ї (подружжя зобов'язані спільно задовольняти потреби своєї сім'ї в її інтересах); 4) принципи одношлюбності (ст. 13 § 1 Кодексу про сім'ю та опіку Польщі) та стабільності шлюбу (передбачає необхідність доказування виникнення обставин, що обґрунтовують необхідність розлучення чи визнання шлюбу недійсним; крім того, на рівні закону встановлено, що розірвання шлюбу не може суперечити інтересам малолітніх дітей, ст. 56. §1-3); 5) принцип рівності між подружжям (ст. 23 і 24 Кодексу про сім'ю та опіку Польщі) [25].

У Румунії сімейні відносини до 1 жовтня 2011 р. регулювалися Сімейним кодексом, прийнятим 4 січня 1953 р. (набув чинності 1 лютого 1954 року). Євроінтеграційні процеси в Румунії прискорили розробку нового Цивільного кодексу [26], який був прийнятий 17 липня 2009 року (викладений у новій редакції Законом від 15 липня 2011 року). Таким чином, з 2011 р. у Румунії сімейні відносини регулюються Цивільним кодексом.

Румунські науковці з аналізу норм, що регулюють сімейні відносини, виділяють такі принципи: принцип захисту сім'ї та шлюбу (ч. 2 ст. 48 Конституції Румунії, ч. 2-3 ст. 258, ч. 3,4,6 ст. 259 Цивільного кодексу Румунії); принцип вільної згоди укладення шлюбу (ч. 1 ст. 48 Конституції Румунії, ч. 1 ст. 258, ч. 1 ст. 259, ст. 271 Цивільного кодексу Румунії); принцип рівності кожного з подружжя (ч. 1 ст. 48 Конституції Румунії, ч. 1 ст. 258 Цивіль-

ного кодексу Румунії); принцип моногамії (ст. 273, ч. 1 ст. 293 Цивільного кодексу Румунії); принцип заборони одностатевих шлюбів (ч. 1 ст. 258, ч. 1-2 ст. 259, ч. 1 ст. 277 Цивільного кодексу Румунії); принцип взаємної моральної та матеріальної підтримки подружжям та іншими членами сім'ї (ст. 309, ст. 325 Цивільного кодексу Румунії); принцип вибору шлюбного режиму майна (ст. 312 Цивільного кодексу Румунії); принцип найкращих інтересів дитини (ст. 263 Цивільного кодексу Румунії); принцип захисту дітей та молоді (ст. 49 Конституції Румунії). [27, с. 10-13; 28, с. 8]

На території Сербії з 1 липня 2005 року діє «Сімейний закон» [29]. До принципів сімейного права Сербії відносять: принцип рівності; принцип спеціального захисту сім'ї; принцип особливого захисту дітей; принцип особливого захисту одинокої матері (батька); принцип рівності дитини, народженої в шлюбі та поза шлюбом, принцип свободи виховання [30].

Таким чином, і в Україні, і в інших державах Східної Європи принципи сімейного права дозволяють врегулювати сімейні відносини у випадках відсутності відповідного законодавства, а також коли норми законів не є чітко зрозумілими.

На перший погляд, традиційна концепція принципу рівності суб'єктів у сімейному праві як України, так і держав-членів ЄС, виглядає неповною в контексті відносин батьків та дітей. На нашу думку, правові відносини між батьками та дітьми не можуть розглядатися як відносини «переваги та підпорядкування». Рівність суб'єктів у таких відносинах забезпечується наданням додаткових прав та гарантій «де-факто слабшому» суб'єкту (дитині), а також можливістю державного контролю та втручання.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє нам констатувати, що в державах Східної Європи діють різні підходи до законодавчого регулювання сімейних відносин та закріплення принципів сімейного права. Зокрема, сімейні відносини регулюються кодифікованими актами (в Україні, Республіці Білорусі, Польщі, Молдові, РФ), спеціальними законами (в Угорщині, Словаччині, Сербії), нормами Цивільного кодексу (в Чехії та Румунії).

У багатьох державах одним з основних принципів є принцип добробуту дитини, який тлумачиться широко і стосується не тільки відносин між батьками та дітьми, а передбачає, насамперед, створення для дитини середовища, «дружнього до неї», тобто такого, за якого поважаються права дитини, при цьому не піддається сумніву, що найкращим є сімейне виховання.

Що стосується поширеного в ЄС принципу взаємодопомоги (або солідарності), то він не базується на еквівалентності, тобто члени сім'ї повинні брати участь у веденні домашнього господарства, сприянні матеріального добробуту сім'ї в межах своїх можливостей. У судовій практиці під час вирішення сімейних спорів ураховується участь кожного з подружжя в набутті майна відповідно до його можливостей, і за їх об'єктивної відсутності частка у праві спільної власності, як правило, не зменшується.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ганзицька Т.С. Принципи права в механізмі забезпечення гендерної рівності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Маріуполь, 2013. 20 с.
2. Кондратьев Р., Гернего О. Принципи права та їх роль у регулюванні суспільних відносин. Право України. 2000. № 2. С. 43–45.
3. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика: монографія. Харків: Право, 2008. 240 с.
4. Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Харків: Друк. МАДРИД, 2012. 194 с.
5. Басай О.В. Принципи цивільного права України: теорія і практика: монографія. Івано-Франківськ: Сімик, 2013. 427 с.
6. Гарасимів Т.З. Принципи права соціального забезпечення України: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2002. 15 с.
7. Федорчук О. Принципи права у системі гарантій захисту прав і законних інтересів платників податків. Право України. 2003. № 9. С. 34–38.
8. Цивільне законодавство України. Основні категорії, принципи та концепти: монографія / за ред. Харитонов Є.О. Одеса: Фенікс, 2012. 339 с.
9. Менджул М.В. Окремі аспекти класифікації принципів сімейного права. EURASIAN ACADEMIC RESEARCH JOURNAL. MULTILINGUAL SCIENCE JOURNAL. Yerevan. 2016. № 1. С. 114–118.
10. Чернега В.М. Принцип розумності в сімейному праві України. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 1. С. 46–50.
11. Явор О.А. Загальні засади регулювання сімейних відносин: традиційний та сучасний підходи. Вісник Академії адвокатури України. 2012. № 3(25). С. 259. С. 258–261.
12. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. (дата звернення: 27.11.2018).
13. Кодекс Республики Беларусь о Браке и Семье от 9.07.1999 г. URL: http://kodeksy-by.com/kodeks_rb_o_brake_i_semje/1.htm (дата обращения: 28.11.2018).
14. Семейный кодекс Республики Молдова от 26.10.2000. URL: <http://lex.justice.md/ru/286119/> (дата обращения: 28.11.2018).
15. Семейный кодекс Российской Федерации от 8 декабря 1995 года. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102038925> (дата обращения: 29.11.2018).
16. Корнеева, И.Л. Семейное право : учебник для бакалавров. Москва: Издательство Юрайт, 2015. 355 с.
17. Семейное право: учебник / под ред. П.В. Крашенинникова. Москва: Статут, 2008. 302 с.
18. Törvény a családok védelméről, 2012.12.02. URL: <http://www.parlament.hu/irom39/05128/05128.pdf> (Last accessed: 29.11.2018).
19. Zákon o rodině č. 94/1963 Sb. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1963-94> (Last accessed: 29.11.2018).
20. Občanský zákoník, 22.03.2012. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89> (Last accessed: 29.11.2018).
21. Rodinné právo. URL: <https://docplayer.cz/5398498-Rodinne-pravo-principy-rodinneho-prava.html>. (Last accessed: 29.11.2018).
22. Zásady rodinného práva. URL: <http://www.honzapisek.cz/law/007.html#4> (Last accessed: 27.11.2018).
23. Zakon z 19. januára 2005 o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov. URL: // <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-36> (Last accessed: 27.11.2018).
24. Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r. Kancelaria Sejmu. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640090059/U/D19640059Lj.pdf> (Last accessed: 29.11.2018).
25. Zasady prawa rodzinnego. URL: <https://notatek.pl/zasady-prawa-rodzinnego> (Last accessed: 28.11.2018).
26. Codul civil. Parlamentul României. URL: <http://www.imliasi.ro/noul-cod-civil.pdf> (Last accessed: 29.11.2018).
27. Dreptul familiei / Dan Lupașcu, Cristiana Mihaela Crăciunescu. Ed. a 2-a. București: Universul Juridic, 2012. URL: <https://www.ujmag.ro/drept/dreptul-familiei/dreptul-familiei-editia-ii-noul-cod-civil/rasfoire/> (Last accessed: 29.11.2018).
28. Noțiunea și principiile generale ale dreptului familiei. URL: http://www.hamangiu.ro/upload/cuprins_extras/dreptul-familiei-note-de-curs-si-manual-de-seminar_extras.pdf (Last accessed: 29.11.2018).
29. Porodični zakon бр. 18/2005. URL: <https://www.besplatnapravnapomoc.rs/wp-content/uploads/2012/02/Porodicni-zakon.pdf> (Last accessed: 29.11.2018).
30. Porodično pravo-skripta, Skripte' predlog Porodično pravo. Univerzitet u Kragujevcu. URL: <https://www.doccity.com/sr/porodicno-pravo-skripta/458126/> (Last accessed: 29.11.2018).